

01

Πήλινο προσωπείο
του Σατύρου.

02

Άποψη από ανατολικά
του θεάτρου
της αρχαίας Θουρίας.

ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΟΝΤΑΣ ΈΝΑ ΑΓΝΩΣΤΟ ΘΕΑΤΡΟ

— Στην αρχαία Θουρία Μεσσηνίας

Στη θέση «Ελληνικά» Αμφείας, τα τελευταία χρόνια η αρχαιολογική σκαπάνη φέρνει στο φως το αρχαίο θέατρο της Θουρίας. Χτισμένο σε προνομιακό σημείο, έχει θέα στην απέραντη, εύφορη πεδιάδα της Μεσσηνίας, γνωστή στην αρχαιότητα ως «Μακαρία», αλλά και στα νερά του Μεσσηνιακού κόλπου, που οι αρχαίοι ονόμαζαν «Θουριάτη».

ΔΡ ΞΕΝΗ ΑΡΑΠΟΓΙΑΝΝΗ

Έφορος Αρχαιοτήτων ε.τ.

Διευθύντρια των ανασκαφών της αρχαίας Θουρίας

ΤΟ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ ΤΟΥ 2016 ΟΙ ΔΟΚΙΜΑΣΤΙΚΕΣ ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΕΣ ΤΟΜΕΣ ΠΟΥ διενεργήθηκαν στη θέση «Ελληνικά» Αμφείας, στην αρχαία Θουρία, έφεραν στο φως σαφείς ενδείξεις για την ύπαρξη αρχαίου θεάτρου¹.

Το θέατρο εντοπίστηκε στο υψηλότερο σημείο της δυτικής πλευράς του επιμήκους υψώματος (μήκους 1 χλμ. περίπου), κατεύθυνσης από Β–Ν, στο οποίο επεκτείνεται η αρχαία πόλη² (εικ. 3).

Οι ανασκαφικές έρευνες που είχαν διενεργηθεί στην ευρύτερη περιοχή κατά το πρόσφατο παρελθόν αλλά και τα άφθονα επιφανειακά αρχαιολογικά κατάλοιπα, που υπάρχουν διάσπαρτα σε μεγάλη έκταση στην επιφάνεια του εδάφους (οχυρωματικό τείχος, θεμέλια οικοδομημάτων, λείψανα τοίχων, αρχιτεκτονικά μέλη, σπόνδυλοι κίωνων, πληθώρα κεραμικής κ.ά.), αποτελούν αδιάφυστους μάρτυρες της εξάπλωσης της αρχαίας πόλης σε όλο το μήκος του υψώματος, τόσο στην επίπεδη ράχη όσο και στις πλαγιές του³ (εικ. 4).

Τα αρχαιολογικά στοιχεία φανερώνουν ότι η περιοχή κατοικήθηκε συνεχώς ήδη από τους προϊστορικούς χρόνους (ΠΕ ΙΙ περίοδος, 2750–2250/2200 π.Χ.), ενώ κατά τη Μυκηναική εποχή (ΥΕ περίοδος, 1680–1060 π.Χ.) σημειώθηκε μια πολιτισμική έκρηξη, που τεκμηριώνεται από την ανακάλυψη της εντυπωσιακής νεκρόπολης των θαλαμωτών μυκηναικών τάφων (1400/1300–1180 π.Χ.) στη θέση «Ελληνικά», στο νότιο άκρο του υψώματος, αλλά και από τον επιβλητικό ηγεμονικό θολωτό τάφο (1600/1400 π.Χ.) με τα πολύτιμα κτερίσματα, που ήλθε στο φως στους δυτικούς πρόποδες του ίδιου υψώματος στη θέση Άνθεια⁴. Το μυκηναικό πόλισμα θα πρέπει να ανήκε στην επικράτεια του βασιλείου του Νέστορα της Πύλου και συνήθως ταυτίζεται με την ομηρική «βαθύλειμο» Άνθεια, η οποία αναφέρεται δύο φορές στην *Ιλιάδα* (Ι 151, 293). Νεότεροι μελετητές ταυτίζουν τη θέση με την ισχυρή πόλη Λεύκτρον, που αναγράφεται στις πινακίδες της Γραμμικής Γραφής Β της Πύλου⁵.

Το τέλος του μυκηναικού πολιτισμού δεν σήμανε και την απόλυτη ερήμωση της περιοχής, η οποία συνέχισε να κατοικείται αδιάλειπτα, όπως μαρτυρούν τα σωζόμενα αρχαιολογικά κατάλοιπα όλων των εποχών. Μετά την υποταγή της Μεσσηνίας στους Λακεδαιμόνιους στα τέλη του 8ου αιώνα π.Χ., η Θουρία έγινε «περίοικος» πόλη της Σπάρτης (Θουκυδίδης, Ι.101–103) με προνόμια έναντι των λοιπών Μεσσηνίων, οι οποίοι είχαν περιέλθει σε καθεστώς ειλωτείας. Αυτός υπήρξε ένας σημαντικός λόγος για τον οποίο η πόλη δεν γνώρισε την παρακμή, αλλά εξελίχθηκε σε μία από τις ισχυρότερες και ίσως στην ισχυρότερη πόλη της Μεσσηνίας πριν από την ίδρυση της αρχαίας Μεσσήνης από τον Επαμεινώνδα, το 369 π.Χ.⁶. Τότε η Θουρία θα πρέπει να έγινε μέλος του ελεύθερου μεσσηνιακού κράτους, ενώ αναφέρεται ότι το 182 π.Χ. αποσπάστηκε από αυτό και μαζί με την Αβία και τις Φαρές προσαρτήθηκε στην Αχαϊκή Συμπολιτεία (Πολύβιος, XXV.1).

Ωστόσο δεν γνωρίζουμε με ακρίβεια την ιστορική πορεία της πόλης και παραμένει αδιευκρίνιστο το πότε έγινε η οριστική ανεξαρτητοποίησή της από τους Λακεδαιμόνες, δεδομένου ότι η Μεσσηνία, με την πάροδο των αιώνων και ανάλογα με τα διάφορα πολεμικά γεγονότα και τις διαθέσεις των νικητών, αρκετές φορές αποδόθηκε και πάλι στη Σπάρτη. Μετά την οριστικοποίηση των ορίων μεταξύ της Μεσσηνίας και της Λακωνίας το 25 μ.Χ., επί αυτοκράτορα Τιβερίου, ακολούθησε το 78 μ.Χ., επί αυτοκράτορα Βεσπασιανού, ο επανέλεγχος της συνοριακής γραμμής από το χωρομέτρη Μονόμιτο, Τίτο Φλάβιο και τοποθετήθηκαν 50 σαφή όρια στην κορυφογραμμή του Ταυγέτου⁷. Τα όρια αυτά καταγράφηκαν αναλυτι-

03

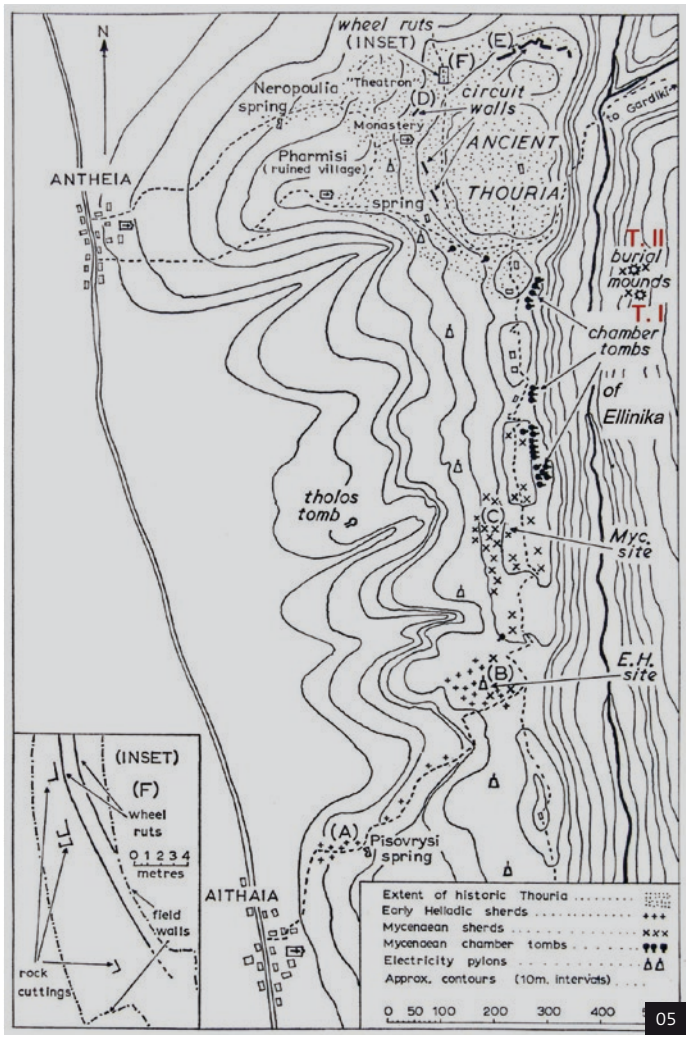
Άποψη του υψώματος της αρχαίας Θουρίας από δυτικά.

04

Το αρχαίο τείχος της Θουρίας. Άποψη από βορειοδυτικά.

05

Τοπογραφικό διάγραμμα του R. Hope Simpson (1966).

Σημειώσεις

¹ Οι δοκιμαστικές τομές διενεργήθηκαν στο κατάφυτο με ελαιόδεντρα αγρόκτημα του κ. Κωνσταντίνου Κορομπλά, κάτοικου Αμφείας.

² Η αρχαία Θουρία βρίσκεται περίπου 10 χλμ. βορειοδυτικά της Καλαμάτας και είναι ορατή και προσβάσιμη από την παλαιά εθνική οδό Καλαμάτας–Τρίπολης. Στην ανατολική πλευρά της οδού υψώνεται ο λόφος όπου αναπτύσσεται η αρχαία πόλη, σε διαδοχικές κορυφές στη ράχη του υψώματος.

³ Ξ. Αραπογιάννη, «Η Μεσσηνία στους Προϊστορικούς και Κλασικούς χρόνους», στο Ε. Τράιου (επιμ.), *Μεσσηνία, τόπος, χρόνος, άνθρωποι*, εκδόσεις Μίλτος, Αθήνα 2007, σ. 32–79. Ξ. Αραπογιάννη, «Η αρχαία Θουρία κατά τα νέα ανασκαφικά ευρήματα», *Μεσσηνιακά χρονικά*, τόμ. Δ΄, Αθήνα 2008–2009, σ. 9–14. Ξ. Αραπογιάννη, «Από τον Πάμισο έως τον Ταῦγετο. Ιστορικοί χρόνοι», στο Α. Βλαχόπουλος (επιστ. επιμ.), *Αρχαιολογία. Πελοπόννησος*, εκδ. Μελίσσα, Αθήνα 2012, σ. 480–487, και Ξ. Αραπογιάννη, «Αρχαία Θουρία, η πρώτη πρωτεύουσα της Μεσσηνίας», *Πρακτικά Δ΄ Τοπικού Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών (Καλαμάτα 8–11 Οκτωβρίου 2010)*, Αθήνα 2014, σ. 215–234.

⁴ Μ. Zavadiš, *Monumenta. Studien zu mittel- und spät-helladischen Gräbern in Messenien*, ÖAW, Βιέννη 2013, σ. 274–287.

⁵ J. Bennet, «Τα αρχαία με πινακίδες Γραμμικής Β και το βασίλειο του Νέστορα», στο J.L. Davis (επιμ.), *Πύλος η αμμονδερή*, εκδ. Παπαδήμας, Αθήνα 2005, σ. 143–174.

⁶ Η επικράτεια της πόλης έφτανε έως τη θάλασσα, που είχε ονομαστεί «Θουριάτης κόλπος», ενώ κατείχε την εκτεταμένη εύφορη πεδιάδα που τη διαρρέουν οι δύο ποταμοί: ο Πάμισος και ο Άρις, και ήταν γνωστή στην αρχαιότητα ως «Μακαρία».

⁷ W. Kolbe, «Die Grenzen Messeniens in der ersten Kaiserzeit», *Ath. Mitt.* 24 (1904), σ. 364. Ν. Γιαννακόπουλος, «Τρία νέα ευρεθέντα ορόσημα της οροθετικής γραμμής της αρχαίας Μεσσηνίας και Λακωνίας», *ΠΛΑΤΩΝ* (1953), σ. 147 κ.ε. Σ. Κουρσούμης / Δ. Κοσμούπουλος, «AGER DENTHALATIS. Παλαιά και νέα ορόσημα στην κορυφογραμμή του Ταυγέτου», *ΑΕ* 152 (2013), σ. 55–75.

τύπωση όλων των αρχαίων οικοδομικών καταλοίπων που ήταν ορατά στην έκταση της αρχαίας πόλης¹⁰.

Στο πλαίσιο της συστηματικής πλέον έρευνας για τον εντοπισμό του αρχαίου θεάτρου, που οργανώθηκε από την υπογράφουσα, εκδόθηκε το 2015 Απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού, η οποία έδινε την άδεια στην Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, υπό την αιγίδα της οποίας διενεργούνται οι ανασκαφές στην αρχαία Θουρία, να προβεί στη διεξαγωγή γεωφυσικής έρευνας σε καθορισμένη αιτηθείσα περιοχή στη θέση «Ελληνικά» της Θουρίας¹¹.

Η γεωφυσική έρευνα ανατέθηκε στο γεωλόγο-γεωφυσικό δρ Λάζαρο Πολυμενάκο, ο οποίος εργάστηκε στην υποδειχθείσα περιοχή, όπου υπήρχε ενδεχόμενο ανίχνευσης του θεάτρου, σύμφωνα με το παλιό τοπογραφικό του P. Le Bas. Σημειώνεται ότι στη συγκεκριμένη θέση και επιφανειακά δεν σωζόταν πλέον κάποιο χαρακτηριστικό στοιχείο που να υποδηλώνει την ύπαρξη θεάτρου, δεδομένου ότι το φυσικό περιβάλλον είχε αλλοιωθεί δραστικά από τις καλλιέργειες.

Μετά την έρευνα στο πεδίο, ακολούθησε από το δρ Λ. Πολυμενάκο η σχετική γεωφυσική μελέτη με αναλυτική καταγραφή των αποτελεσμάτων της έρευνας σύμφωνα με την επεξεργασία των στοιχείων και την αξιολόγησή τους¹².

Η ερευνηθείσα περιοχή καταλαμβάνει έκταση 13 στρεμμάτων περίπου (100x130 μ.) και βρίσκεται στη δυτική πλευρά του υψώματος. Η μέθοδος που ακολουθήθηκε περιλάμβανε τις εξής δράσεις: Το σχετικό τοπογραφικό σκαρίφημα του P. Le Bas προσαρμόστηκε στα σημερινά χαρτογραφικά δεδομένα, όσο αυτό ήταν δυνατό. Τα ελάχιστα ορατά στο ύπαιθρο κατάλοιπα αποτυπώθηκαν με τη χρήση συστήματος GPS και εντάχθηκαν στο τοπογραφικό υπόβαθρο του Ελληνικού Γεωδαιτικού Συστήματος Αναφοράς (ΕΓΣΑ 87). Ταυτόχρονα έγινε η συσχέτιση των στοιχείων γεωμορφολογίας που απεικονίζονταν στο σκαρίφημα του P. Le Bas με τη σημερινή πραγματικότητα και με τη χρήση τοπογραφικού διαγράμματος κλίμακας 1:5000 (ΓΥΣ 1990). Το αποτέλεσμα της προσαρμογής αυτής με την παράλληλη αναγνώριση στοιχείων στο ύπαιθρο έδωσε τη δυνατότητα ανίχνευσης της θέσης που υποδεικνυόταν ως «θέατρο» στο παλιό τοπογραφικό. Ο εντοπισμός του μνημείου έγινε με πιθανή απόκλιση της τάξης των 10 μ., δεδομένου ότι δεν υπήρχε δυνατότητα απόλυτης προσαρμογής του παλιού τοπογραφικού σκαριφήματος στα σημερινά χαρτογραφικά δεδομένα. Άλλωστε δεν μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα κάποιου σφάλματος του P. Le Bas στην απεικόνιση της θέσης του θεάτρου στο αρχικό τοπογραφικό σκαρίφημά του, δεδομένων των ατελών ακόμη τοπογραφικών μέσων εκείνης της εποχής.

Μετά την ολοκλήρωση της τοπογραφικής έρευνας αποκλείστηκαν δύο από τις τρεις τοποθεσίες στην ευρύτερη περιοχή, οι οποίες είχαν θεωρηθεί πιθανές θέσεις του αρχαίου θεάτρου. Η γεωφυσική έρευνα επικεντρώθηκε πλέον στον ελαιώνα ιδιοκτησίας Κωνσταντίνου Κορομπλά, που βρίσκεται στο υψηλότερο σημείο της δυτικής πλαγιάς του υψώματος της αρχαίας Θουρίας, σε απόσταση περίπου 100–150 μ. βορείως του ανασκαφέντος το 2015 περιβόλου ΙΙ¹³. Το ανάγλυφο του κτήματος (έκτασης περίπου 4 στρεμμάτων) είναι μέτριο, με κλίση προς δυτικά και χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη τεχνητών αναβαθμών πλάτους 3–10 μ. και υψομετρικής διαφοράς μεταξύ τους 1–3 μ. Οι τεχνητοί αναβαθμοί συγκρατούνται από σύγχρονες ξερολιθίες, στις οποίες έχει ενσωματωθεί άφθονο κατακερματισμένο αρχαίο οικοδομικό υλικό¹⁴.

10

¹⁰ Η έρευνα έγινε υπό τη διεύθυνση του τ. Διευθυντή της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών, Emmanuele Greco, και της υπογράφουσας, η οποία ήταν τότε διευθύντρια της Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Μεσσηνίας.

¹¹ Η απόφαση εκδόθηκε στις 19.06.2015 με αρ. πρωτ. ΥΠΟΠΑΙΘ/ΓΔΑΠΚ/ΔΠΚΑ/ΤΕΕΑΕΙ/39186/21450/2092/252.

¹² Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλονται στον δρ Λ. Πολυμενάκο, ο οποίος, με την υψηλή του επιστημονική κατάρτιση και την εξαιρετική του μεθοδικότητα, εκπόνησε μια άριστη από όλες τις απόψεις γεωφυσική μελέτη προσδιορίζοντας με θαυμαστή ακρίβεια τη θέση του αρχαίου θεάτρου. Η γεωφυσική έρευνα πραγματοποιήθηκε χάρη στη χορηγία του «Ιδρύματος Γ. και Β. Καρέλια», το οποίο στηρίζει οικονομικά με γενναιοδωρία τις ανασκαφές της αρχαίας Θουρίας ήδη από την έναρξή τους. Στο «Ίδρυμα Γ. και Β. Καρέλια», και ιδιαίτερα στην κυρία Βικτωρία Καρέλια, οφείλω τις θερμότερες ευχαριστίες και την ευγνωμοσύνη μου, γιατί χωρίς τη στήριξή τους οι ανασκαφές στην αρχαία Θουρία δεν θα είχαν επεκταθεί έως σήμερα τόσο πολύ και δεν θα είχαν αποδώσει τα εντυπωσιακά αποτελέσματα, που συμβάλλουν καθοριστικά στις γνώσεις μας για την αρχαία πόλη.

¹³ Ξ. Αραπογιάννη, «Θουρία», *ΕΡΓΟΝ* 2015, σ. 17–18, και της ίδιας, «Ανασκαφή Αρχαίας Θουρίας», *ΠΑΕ* 2015, σ. 71–107.

11

Η γεωφυσική μελέτη κατέδειξε ότι στο ανατολικό πρανές του κτήματος, η υπάρχουσα φυσική κοιλότητα μεταξύ του δεύτερου και του τρίτου αναβαθμού θα έπρεπε να αντιστοιχεί στο κοίλον του θεάτρου, ενώ ο επίτεδος χώρος μπροστά του, στην ορχήστρα. Επίσης τα κατάλοιπα τοίχων που ανιχνεύτηκαν στον περιβάλλοντα χώρο θα ανήκαν στη σκηνή και σε άλλα μέρη του θεάτρου¹⁵.

Το καλοκαίρι του 2016, ακολούθησε ανασκαφική έρευνα εντός του συγκεκριμένου αγροκτήματος, η οποία επικεντρώθηκε στον μεσαίο αναβαθμό, όπου διακρινόταν το άκρο δύο δόμων αρχαίου τοίχου κατεύθυνσης από Β–Ν, αποτελούμενο από δύο ορθογώνιες λιθοπλίνθους¹⁶.

Συνολικά διενεργήθηκαν πέντε δοκιμαστικές ανασκαφικές τομές στο αγρόκτημα (τρεις μεγάλες και δύο μικρότερες), οι οποίες απέβησαν απολύτως επιτυχείς, αφού έφεραν στο φως αρχαιολογικά δεδομένα που τεκμηριώνουν με βεβαιότητα την ύπαρξη αρχαίου θεάτρου στο χώρο, επιβεβαιώνοντας τα στοιχεία της γεωφυσικής μελέτης¹⁷ (εικ. 9).

Η πρώτη ανασκαφική τομή, η οποία διανοίχθηκε στο σημείο όπου ήταν ορατοί οι δύο λιθοπλίνθοι που προαναφέρθηκαν, υπήρξε εξαιρετικά επιτυχής, αφού αμέσως μετά την αφαίρεση της σύγχρονης ξερολιθιάς και σε μικρό βάθος από την επιφάνεια του καλλιεργημένου εδάφους, ήλθε στο φως ο τοίχος του βόρειου αναλήμματος του θεάτρου (εικ. 6).

Το ανάλημμα, κατεύθυνσης από Β–Ν, κτισμένο κατά το ισόδομο σύστημα, αποτελείται από πολλές σειρές ορθογώνιων λιθοπλίνθων από ψαμμίτη και σώζεται σε μέγιστο ύψος 3,70 μ. Το αποκαλυφθέν μήκος του αναλημματικού τοίχου, ο οποίος επεκτείνεται προς Β, είναι 12,30 μ. και ενισχύεται στην εξωτερική, δυτική όψη του από κάθετες αντηρίδες (εικ. 9, τ. IV, τ. V). Ενίσχυση υπάρχει και στην εσωτερική του πλευρά με την κατασκευή δύο παράλληλων ισχυρών εγκάρσιων τοίχων κατεύθυνσης από Α–Δ (εικ. 9, τ. II, τ. III). Για την αποτελεσματικότερη αντοχή του αναλημματικού τοίχου στις ωθήσεις του εδάφους του κοίλου κατασκευάστηκε, παράλληλα και κατά μήκος της δυτικής του πλευράς, διπλός, ισχυρότατος κατασκευής, ισοδομικός τοίχος μήκους 18,35 μ., πλάτους 1,25 μ. και μέγιστου σωζόμενου ύψους 2,35 μ. (εικ. 9, τ. γ και τ. VIα, τ. VI) (εικ. 7, 8). Ο δεύτερος αυτός τοίχος φέρει επίσης κατά κανονικά διαστήματα σε όλο το μήκος του κάθετες εσωτερικές και εξωτερικές αντηρίδες.

12

10
Πήλινο προσωπείο ανδρικής θεότητας.

11
Η νότια απόληξη του δεύτερου αναλημματικού τοίχου με το βάθρο που εφάπτεται στη δυτική του πλευρά. Αποψη από νότια.

12
Αποψη του τρίτου ισοδομικού τοίχου από βορειοανατολικά.

¹⁴ Πολλές από τις σύγχρονες ξερολιθίες στη συγκεκριμένη ιδιοκτησία αλλά και στα αγροκτήματα της ευρύτερης περιοχής έχουν κατασκευαστεί επάνω ή εμπρός σε αρχαίους τοίχους.

¹⁵ Λ. Πολυμενάκος, Γεωφυσική έρευνα για την αναζήτηση του θεάτρου της Αρχαίας Θουρίας, Τεχνική έκθεση, Ιούλιος 2015, σ. 35, και του ίδιου: Συμπληρωματική Τεχνική Έκθεση, Φεβρουάριος 2017, σ. 26–35.

¹⁶ Στη στενή πλευρά της λιθοπλίνθου του β' δόμου διακρίνεται το σημείο του σταυρού, που προφανώς χαράχτηκε εκεί σε μεταγενέστερους χρόνους εφόσον ο λίθος εξακολουθούσε να είναι ορατός.

¹⁷ Ξ. Αραπογιάννη, «Θουρία», *ΕΡΓΟΝ* 2016, σ. 14–15, και *ΠΑΕ* 2016, «Ανασκαφή αρχαίας Θουρίας» (υπό έκδ.). Σημειώνεται ότι οι δοκιμαστικές ανασκαφικές τομές διενεργήθηκαν στο χώρο του ελαιώνα με ιδιαίτερη προσοχή, ώστε να αποφευχθεί η αφαίρεση κάποιου ελαιόδεντρου.

13

14

15

Στο αποκαλυφθέν νότιο άκρο του δεύτερου αναλημματικού τοίχου, έχει κατασκευαστεί με επιμέλεια μεγάλο ορθογώνιο βάθρο από λιθοπλίνθους, πιθανώς για την τοποθέτηση αγάλματος ή επιγραφών¹⁸ (εικ. 11).

Ένας τρίτος ισοδομικός τοίχος προσεγγμένης τοιχοδομίας με αντηρίδες, που αποκαλύφθηκε σε απόσταση 1,70 μ. παράλληλα προς τον δεύτερο τοίχο του αναλήμματος, προφανώς οριοθετεί χώρο του θεάτρου, που αναπτύσσεται στα δυτικά και επεκτείνεται προς Ν και προς Β. Το μέγιστο αποκαλυφθέν μήκος του τοίχου αυτού είναι 19,20 μ., το πλάτος του 0,45 μ. και το μέγιστο σωζόμενο ύψος του 2,50 μ. (εικ. 9, τ. α, εικ. 12).

Τα κενά διαστήματα μεταξύ των παράλληλων αναλημματικών τοίχων είχαν επιχωθεί σε μεταγενέστερη χρήση του θεάτρου, με καστανόφαιο χαλαρό χώμα που έφερε έντονα ίχνη φωτιάς και στάχτης. Το χώμα αυτό περιείχε τεράστια ποσότητα τμημάτων κεράμων, αποσπασματικής κεραμικής, οστών ζώων, οστρέων και πυρακτωμένων μικροευρημάτων, που πιθανώς προέρχονταν από την καταστροφή κάποιου αρχαίου όμορου οικοδομήματος, πιθανότατα ναού. Ανάμεσα στα ευρήματα αυτά ξεχωρίζει ένα αποσπασματικό σωζόμενο εξαιρετικής τέχνης πήλινο προσωπίο ανδρός, που προφανώς απεικονίζει θεότητα (τον Δία ή τον Ποσειδώνα) (εικ. 10), ένα τμήμα προσώπου με τη μορφή Σατύρου (εικ. 1) και όστρακο με γραπτή απόδοση μορφής κατενώπιον (εικ. 16).

Στα αδιατάρακτα κιτρινωπά χώματα που κάλυπταν εξωτερικά (δηλ. δυτικά) τη βάση του αναλημματικού τοίχου, βρέθηκαν οι πήλινες μήτρες δύο θεατρικών προσώπων (εικ. 13, 14), μια πήλινη μήτρα πλακιδίου με κεφαλή αλόγου (εικ. 15) και άλλη μία ελλειπής μήτρα με γυναικεία (;) μορφή, που κρατά άγνωστο αντικείμενο.

Σε απόσταση λίγων μέτρων νοτιοανατολικά από το άκρο του αναλήμματος, στο χώρο όπου το έδαφος σχηματίζει μια φυσική κοιλότητα μέσα στο πρανές του λόφου, διανοίχθηκε ανασκαφική τομή (διαστάσεων 6x4 μ.). Σε βάθος περίπου 1,70 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, αποκαλύφθηκε τμήμα της ορχήστρας του θεάτρου, που περιβάλλεται από ορθογώνιας διατομής αγωγό απορροής των ομβρίων υδάτων. Ο αγωγός είναι λίθινος, ανοιχτός, διατηρείται σε άριστη κατάσταση και φέρει στον πυθμένα κατά διαστήματα μικρά φρεάτια για την καθίζηση των φερτών υλών (εικ. 18).

Η πρώτη σειρά των εδωλίων του κοίλου βρέθηκε στη θέση της σε καλή κατάσταση διατήρησης, πλην ορισμένων αποκρούσεων στην επάνω επιφάνεια και στη στέψη τους, που είχαν προκληθεί από μεταγενέστερη επέμβαση (εικ. 20).

Τα εδώλια είναι λίθινα συμπαγή (μέσες διαστάσεις εκάστου: μήκος 1,54 μ., πλάτος 0,35 μ., ύψος 0,40 μ.), κατασκευασμένα από υπόλευκο ψαμμίτη, όπως και το υπόλοιπο θέατρο.

Μεταξύ των εδωλίων και του αγωγού διαμορφώνεται πλατύς πλακόστρωτος διάδρομος, που διατηρείται σε άριστη κατάσταση, για την κίνηση των θεατών περιμετρικά της ορχήστρας.

Ανάμεσα στα εδώλια της πρώτης σειράς αποκαλύφθηκε η κατώτερη βαθμίδα της κλίμακας ανόδου προς τις κερκίδες του κοίλου.

Η βαθμίδα αντιστοιχεί με μια καλυπτήρια πλάκα του αγωγού, που βρέθηκε στη θέση της και είχε ως προορισμό να διευκολύνει την κίνηση των θεατών πάνω από αυτόν (εικ. 19).

Στην πίσω πλευρά της πρώτης σειράς των εδωλίων εφάπτονται οι μονολιτικές πλάκες, σωζόμενες σε άριστη κατάσταση, επάνω στις οποίες εδραζόταν η ελλείπουσα δεύτερη σειρά των εδωλίων.

Στη μεγάλη φυσική κοιλότητα του εδάφους πίσω από τα σωζόμενα in situ εδώλια, τοποθετείται το κοίλον του θεάτρου, από το οποίο προέρχεται ο μεγάλος αριθμός διαταραγμένων λίθινων αρχιτεκτονικών μελών που αποκαλύφθηκαν στο σημείο και κυρίως τμημάτων εδωλίων, τα οποία έχουν ολισθήσει από τις υπερκείμενες κατεστραμμένες κερκίδες (εικ. 17).

Τα κατασκευαστικά αρχιτεκτονικά γνωρίσματα καθώς και τα συλλεγέντα αρχαι-

16

13, 14

Πήλινες μήτρες θεατρικού προσώπου και έκτυπα.

15

Πήλινη μήτρα πλακιδίου με κεφαλή ίππου και έκτυπο.

16

Όστρακο με γραπτή μορφή κατενώπιον.

¹⁸ Όπως διαπιστώθηκε στη συνέχεια της ανασκαφής, το άκρο του δεύτερου αναλημματικού τοίχου με το ενσωματωμένο βάθρο καταλήγει στον πλακόστρωτο διάδρομο, που περιτρέπει την ορχήστρα.

ολογικά στοιχεία τοποθετούν τη χρονολόγηση του θεάτρου στους ελληνιστικούς χρόνους (3ος αι. π.Χ.)¹⁹.

Η θέση του θεάτρου στο κέντρο περίπου της αρχαίας πόλης, στο υψηλότερο σημείο του υψώματος, με προσανατολισμό προς τα δυτικά, προσφέρει μια θαυμάσια θέα της εκτεταμένης εύφορης πεδιάδας, γνωστής στην αρχαιότητα ως «Μακαρία», που απλώνεται στους πρόποδες του λόφου και ανήκε στην επικράτεια της Θουρίας. Στο βάθος, στα βορειοδυτικά, οι θεατές του θεάτρου θα πρέπει να αντίκριζαν τον επιβλητικό όγκο του όρους Ιθώμη, ενώ στα νοτιοδυτικά θα απολάμβαναν την εικόνα της λαμπερής θάλασσας του «Θουριάτη» (σήμερα Μεσσηνιακού) κόλπου (εικ. 21).

17
Πεσμένα και διαταραγμένα αρχιτεκτονικά μέλη των κερκίδων του κοίλου. Αποψη από νοτιοδυτικά.

18
Ο αγωγός απορροής των ομβρίων που περιτρέπει την ορχήστρα. Αποψη από νότια.

Ο προσανατολισμός και η θέση του θεάτρου συμφωνούν απολύτως με όσα αναγράφονται, μεταξύ άλλων, στο βιβλίο *De Architectura* (V.ΙΙΙ.1–5) του μεγάλου Ρωμαίου αρχιτέκτονα Βιτρούβιου: «Μετά την ίδρυση της αγοράς πρέπει — για τη δι-οργάνωση των αγώνων (δηλαδή των θεατρικών παραστάσεων) κατά τις ημέρες των εορτών των αθανάτων θεών— να αναζητηθεί η υγιεινότερη δυνατή θέση για το θέατρο... Πρέπει να λαμβάνεται πρόνοια ώστε το θέατρο να μην είναι εκτεθειμένο στο νότο... Πρέπει λοιπόν να επιλέγονται υγιεινές περιοχές και να αποφεύγονται ιδιαίτερα εκείνες που είναι για τους λόγους αυτούς επιβλαβείς. Πρέπει επίσης να δίνεται ιδιαίτερη προσοχή, ώστε η θέση ανέγερσης του θεάτρου να μην είναι δυσχηής, αλλά να επιτρέπει τη διάδοση του ήχου με τη μεγαλύτερη δυνατή καθαρότητα. Αυτό επιτυγχάνεται, όταν η θέση επιλέγεται έτσι, ώστε ο ήχος να μην παρεμποδίζεται από την ηχώ».

Κατά την ανασκαφική περίοδο του καλοκαιριού του 2017 αποκαλύφθηκε ολόκληρη η περιφέρεια της ορχήστρας, η διάμετρος της οποίας υπολογίζεται σε 16,30 μ., με τον αγωγό που την περιτρέπει. Η πρώτη σειρά των εδωλίων αποκαλύφθηκε πλήρως *in situ*, προσφέροντας πλέον μια σαφή εικόνα του θεάτρου (εικ. 2). Στη νότια πλευρά του κοίλου, ήλθαν στο φως συνολικά πέντε βαθμίδες των κερκίδων με αρκετά εδώλια στην αρχική τους θέση, ενώ αποκαλύφθηκε και τμήμα της νότιας παρόδου. Ιδιαίτερα σημαντική υπήρξε η αποκάλυψη τμήματος της σκηνοθήκης στη βόρεια πλευρά του θεάτρου, με τρεις παράλληλες λίθινες αύλακες στο δάπεδό της, για την υποδοχή των τροχών της κινητής σκηνής («πήγμα»).

Η μελλοντική συνέχιση των ανασκαφών αναμένεται να φέρει στο φως ολόκληρο το αρχαίο μνημείο, που επί πολλούς αιώνες έκρυβε στα σπλάχνα της η γη της Θουρίας²⁰.

* Οι φωτογραφίες του άρθρου προέρχονται από το αρχείο της Ξένης Αραπογιάννη. Οι φωτογραφίες 1, 10, 13–16 αποτελούν λήψεις του δρος Jörg Rambach, ο οποίος τις έχει επίσης επεξεργαστεί.

19
Τμήμα της ορχήστρας με τον αγωγό, τον πλακόστρωτο διάδρομο και την πρώτη βαθμίδα της κλίμακας, που αντιστοιχεί στην καλυπτήρια πλάκα του αγωγού.

20
Ο πλακόστρωτος διάδρομος και η πρώτη σειρά των εδωλίων, από τα δυτικά.

21
Η πεδιάδα «Μακαρία» με το όρος Ιθώμη στο βάθος. Αποψη από το χώρο του θεάτρου.

¹⁹ W. Dörpfeld / E. Reisch, *Das Griechische Theater*, Athen 1896. M. Bieber, *The History of the Greek and Roman Theater*, Princeton University Press, Νιου Τζέρσεϊ 1961.

²⁰ Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στην Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία, υπό την αιγίδα της οποίας διενεργούνται από το 2009 έως σήμερα οι ανασκαφές της αρχαίας Θουρίας, καθώς και στην ΕΦΑ Μεσσηνίας για τη συνδρομή της στο έργο μας. Επίσης ευχαριστώ από καρδιάς τους επιστημονικούς συνεργάτες μου στην ανασκαφή και όλο το εργατοτεχνικό προσωπικό, που με ακάματη εργατικότητα και αστείρευτο ενθουσιασμό συνέβαλαν καθοριστικά στην αποκάλυψη του αρχαίου θεάτρου. Μετά το τέλος των ανασκαφών λήφθηκαν μέτρα προστασίας των μνημειακών καταλοίπων ώστε να διατηρηθούν αλώβητα έως την επόμενη ανασκαφική περίοδο.